

ISTORINIAI PRIEMIESČIAI SENAMIESČIŲ STRUKTŪROJE

Dalia Dijokienė

*Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/ Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva, el. paštas. dijokai@takas.lt*

Įteikta 2009 03 30

Santrauka. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad daugumos saugomų Lietuvos senamiesčių ribos yra juridinės, o ne struktūrinės – tai sukelia nemažai problemų realizuojant šių teritorijų apsaugą. Apibrėžiamos sąvokos: *istorinis miestas, senamiestis, istorinis miesto branduolys, istorinis priemiestis*. Apibendrinami aptariami Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Kėdainių istorinių priemiesčių, esančių senamiesčiuose, urbanistiniai ypatumai – plano, užstatymo ir tūrinės erdvinės kompozicijos savitumai. Iliustracijose grafiškai išskiriamos senamiesčių sudėtinės dalys – istorinis miesto branduolys ir istoriniai priemiesčiai.

Reikšminiai žodžiai: istorinis miestas, istorinis priemiestis, senamiestis, istorinis miesto branduolys, urbanistikos paveldas, kultūros paveldas.

Įvadas

„Europos miestai iškilo kartu su pačia Europa ir tam tikra prasme sukūrė šį regioną. <...> Europos miesto istorija ir pačios Europos istorija didžia dalimi yra ta pati, neatsiejama ir gerai įamžinta“ (Benevolo 1998). Būtų sunku įsivaizduoti Europos miestą be *senamiesčio*. Dauguma Lietuvos miestų ir miestelių taip pat turi kelis šimtmečius menančius istorinius centrus. Nors nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos raidoje urbanistikos paveldo objektai pradėti saugoti vėliausiai (Miškinis 2005), dėl pasišventusių urbanistikos paveldo tyrėjų Lietuvoje turime ne vieną dešimtį saugomų šių objektų. Tik dažną kartą mūsų šalyje kultūros paveldo vertybių apsauga apsiriboja begaliniais draudimais, keliančiais alergiją, bejėgiškumą arba priešiškimą, o paveldo vertybės pamažu nyksta pačios ar patyliukais naikinamos. Nemažai problemų kyla dėl to, kad urbanistikos paveldo vertybių ir jų apsaugos zonų ribos yra nubrėžtos ignoruojant miesto morfologinę specifiką, nekreipiant dėmesio į istoriškai susiklosčiusias miesto dalių ribas. Daugelio Lietuvos miestų saugomų *senamiesčių* ribos yra tik juridinės, bet ne struktūrinės (Vyšniūnas 2006).

Sumaištį kelia ir specialistų vartojami skirtingi terminai, apibūdinantys urbanistikos paveldo vertybes. Kad nekiltų neaiškumų, straipsnyje vartojami

pagrindiniai terminai yra apibrėžti 1 lentelėje, jų nusakomas teritorijas iliustruoja 1 pav. (Vilniaus miesto pavyzdžiu).

Senamiesčių urbanistinių audinių laiko tėkmė dėliojo tarsi mozaiką – istoriniai priemiesčiai, reprezentuojantys skirtingai besiformavusias dabartinio miesto dalis, papildė miesto paveikslą. Priemiesčių reiškinys yra beveik toks pat senas kaip ir patys miestai. Ten, kur buvo griežtas suvaržymas, būtinai buvo ir prasiveržimas. Žmonės, gyvenę tankiuose kvartaluose, turėjo taikstytis su įvairiais būties apribojimais arba bėgti iš miestų. Tiek, kiek miestai buvo klestintys, tiek jie viliojo periferijos gyventojus, norinčius pasinaudoti bendruomeninio gyvenimo privalumais (Kostof 2004). Taigi *istoriniai miestų centrai* formavosi kaip dviejų pasaulių, dviejų skirtingų urbanistinių struktūrų (miestiškos ir priemiestinės) kompozicija. Tiesa, daugelis Europos miestų istorinių priemiesčių nebeturi – šios teritorijos sunyko pačios ar buvo sugriautos karų, jų vietoje išaugo šių dienų miesto struktūros, parkai. Lietuvoje *istoriniai miestų branduoliai* vis dar apsupti *istorinių priemiesčių*.

Autorė yra nagrinėjusi ir ne kartą rašiusi apie istorinių priemiesčių kilmę, raidą, vertybes (Dijokienė 2006a, 2006b, 2007). Šiame straipsnyje yra aptariami susiklostę

1 lentelė. Vartojami terminai

Table 1. Concepts used in the paper

Terminas	Apibrėžimas
<i>Istorinis miestas</i>	Toks urbanistinis darinys, kuris formavosi nuo pat savo kilmės pradžios iki Naujųjų amžių ir turėjo visas miestui būdingas funkcijas. Šis terminas apibūdina pačius miestus, bet neapibrėžia teritorijos.
<i>Senamiestis</i>	Seniausia <i>istorinio miesto</i> zona. Šis terminas nusako teritoriją. Kaip <i>senamiesčio</i> sinonimas dar vartojamas terminas <i>istorinis centras</i> (terminas vartotas trečiajame Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekte).
<i>Istorinis miesto branduolys</i>	Tai brandžiausia urbanistikos ir architektūros požiūriais <i>istorinio miesto</i> ir <i>senamiesčio</i> dalis. Dažniausiai šią teritoriją ribodavo gynybiniai įtvirtinimai ar gamtinės kliūtys (buvo ir išimčių).
<i>Istorinis priemiestis</i>	Tos <i>istorinio miesto</i> teritorijos, kurios savo kilmės pradžioje buvo priemiesčiai. Jų atsiradimas sietinas su miesto atsiradimu. Tokios teritorijos formavosi iki XIX a. vidurio. Šis terminas buvo vartojamas antrajame ir trečiajame Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektuose (čia jie dar vadinami <i>viduramžiškais priemiesčiais</i>). Pagal teritorinį išsidėstymą miesto branduolio atžvilgiu straipsnio autorė išskiria <i>arčiausiai miesto branduolio esančius istorinius priemiesčius</i> ir <i>labiau nutolusius</i> . Dabar šios teritorijos jau nebėra priemiesčiai, jos yra <i>senamiesčių</i> arba <i>istorinių miestų centrų</i> sudėtinės dalys.

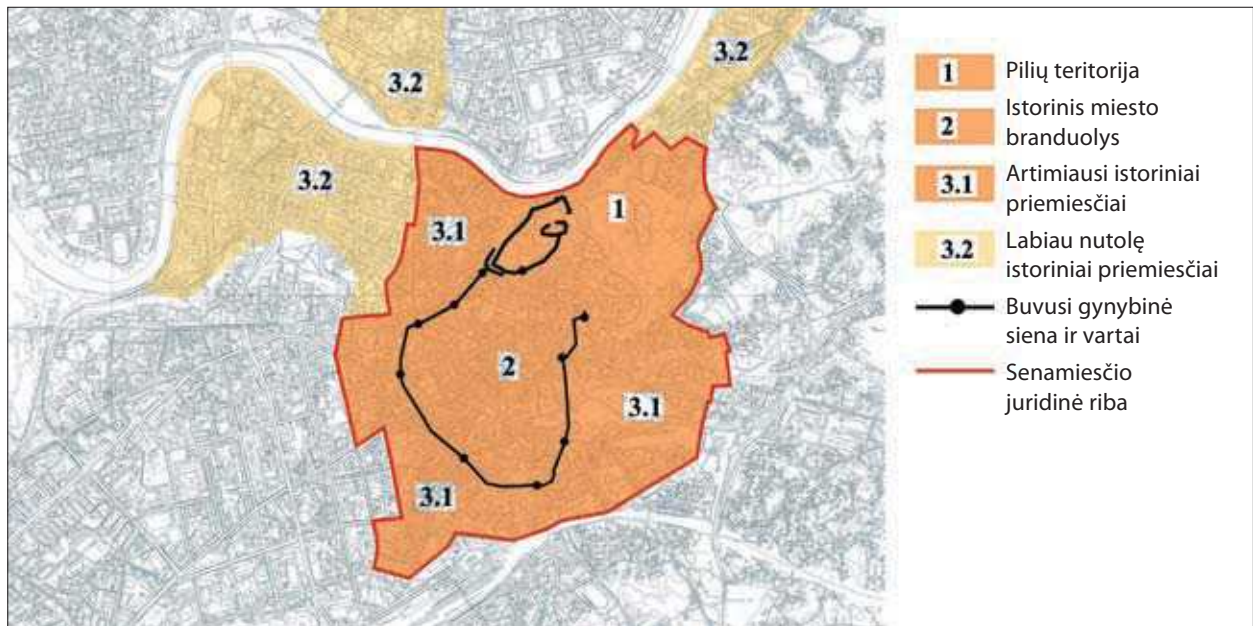
istorinių priemiesčių urbanistiniai ypatumai – analizuojami *plano, užstatymo ir tūrinės erdvinės kompozicijos* savitumai. Nagrinėjami keturių Lietuvos miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Kėdainių) istoriniai priemiesčiai, esantys senamiesčiuose. Vieni urbanistinės struktūros komponentai istoriniuose priemiesčiuose išliko nepakitę nuo savo formavimosi pradžios iki šių dienų (jų vertė yra didžiausia), kiti istorijos eigoje keitėsi, tačiau išlaikė daugelio epochų bruožus (jie irgi yra vertingi), o tretis visai išnyko (kartu neteko ir urbanistinės–architektūrinės vertės). Kiekvienas iš minėtų urbanistinės struktūros komponentų galėtų būti detalesnių studijų tyrimo objektu. Šis straipsnis yra daugiau apžvalginis ir nubrėžiantis gaires tolesniems tyrimams.

Dar vienas šio straipsnio tikslas yra noras atkreipti kultūros paveldo vertybių apsaugos specialistų dėmesį į tai, kad didelės urbanistikos paveldo vertybių teritorijas vertėtų skaidyti į mažesnius struktūrinius vienetus, įvardinti jų ypatumus ir siūlyti skirtingus apsaugos reglamentus. Tiesa, tokį bandymą galima rasti Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamente (2003 m.) – čia senamiestis dalinamas į 10 zonų (Vilniaus ... 2003). Straipsnio autorė siūlytų preciziškesnį, smulkesnį teritorijos skaidymą.

1. Plano savitumai

Nagrinėtų Lietuvos miestų senamiesčių urbanistinės struktūros yra labai įvairios ir gerokai skiriasi viena nuo kitos. Vilnius yra natūraliai susiklosčiusio miesto organizmo pavyzdys. Plano struktūroje dominuoja radialinis gatvių išsidėstymas. Kaunas ir Klaipėda buvo formuoti pagal stačiakampį planą, tiesa, taikant skirtingus miestų planavimo principus. Kėdainių istorinį branduolį sudaro tiek savaimingai besiklosčiusi miesto dalis, tiek planingai formuoti priemiesčiai (ar atskiros miesto dalys). Šių keturių miestų istoriniuose priemiesčiuose galima sutikti visus plano struktūros tipus: linijinį, radialinį, stačiakampį ir mišrų. Tai iliustruoja 2 lentelė. Daugelyje priemiesčių plano struktūros turi kelių tipų bruožus, tik vienas kitas priemiestis yra išskirtinai vieno plano tipo atstovas – pvz.: Užupis (Vilniuje) yra radialinio plano, Žvėrynas (Vilniuje) ir Vilijampolė (Kaune) yra stačiakampio plano. Priemiesčiai 2 lentelėje priskirti dominuojančiam plano struktūros tipui.

Istoriniai priemiesčiai, susilieję su miesto branduoliu, papildė plano struktūrą. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Kėdainių senamiesčių gatvių tinklas yra suformuotas tiek miestiškų, tiek priemiestinių struktūrų (2 pav.). Bendrą senamiesčio plano erdvinių kanalų sistemą, suformuotą istorinio miesto branduolio ir istorinių priemiesčių gatvių bei aikščių bendro tinklo, iliustruoja Vilniaus pavyzdys (3 pav.).

1 pav. Istorinės Vilniaus miesto dalys

Fig 1. Historic parts of Vilnius

2 lentelė. Plano struktūros tipai istoriniuose priemiesčiuose

Table 2. Types of plan structure in historic suburbs

Plano struktūros tipas	Istoriniai priemiesčiai			
	Vilniuje	Kaune	Klaipėdoje	Kėdainiuose
Linijinis	Aštrusis galas; priemiestis už Rūdininkų vartų; priemiestis už Trakų vartų; Antakalnis	Linksmadvaris; Aleksotas	Smeltė	–
Radialinis	Užupis; Paplavos; Šnipiškės (pietinė dalis)	Karmelitų priemiestis	–	Skongalis
Staciakampis	Žvėrynas; Šnipiškės (šiaurinė dalis)	Vilijampolė	Fridricho priemiestis	Jonušava; Knypava
Mišrus	Priemiestis už Vilniaus, Totorių ir Šlapiųjų vartų; Lukiškės	Totorių priemiestis; Freda; Šančiai; Aukštoji Panemunė	Krūmamiestis; Vitės	–

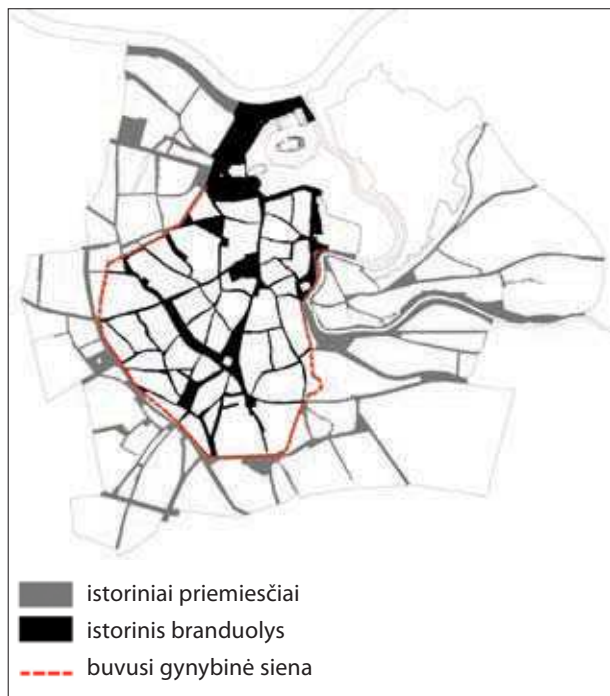
Kalbant apie senamiesčių kvartalų ypatumus, reikia pastebėti, kad beveik visų nagrinėtų istorinių priemiesčių kvartalai yra didesni nei istorinio miesto branduolio, tačiau yra ir išimčių (pvz., Vilijampolės Kaune kvartalai netgi mažesni). Kvartalų sistemą nagrinėtuose senamiesčiuose iliustruoja 4 pav.

2. Užstatymo savitumai

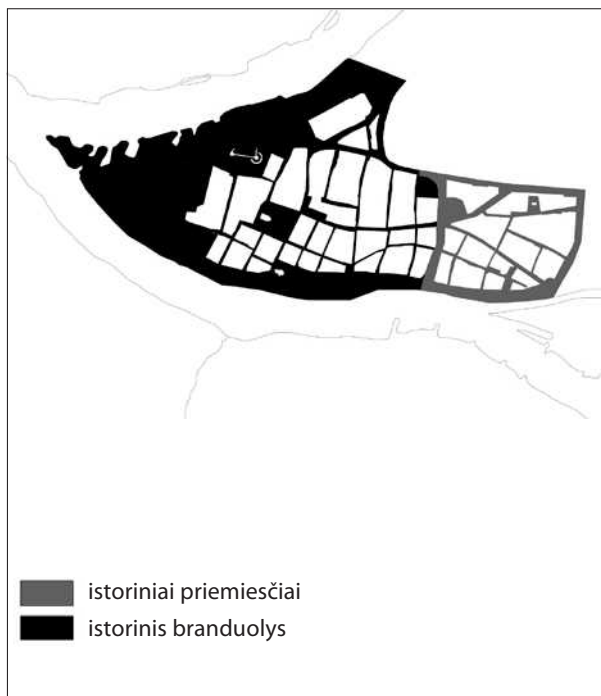
Tirtų senamiesčių branduoliuose vyrauja perimetrinis užstatymo būdas. Istoriniuose priemiesčiuose dažniau-

siai sutinkami du morfotipai – tai perimetrinis-posesinis ir sodybinis (šis užstatymo būdas sutinkamas beveik išskirtinai tik istoriniuose priemiesčiuose). Taip pat istoriniuose priemiesčiuose yra ir miesto vilų bei atskirai stovinčių pastatų.

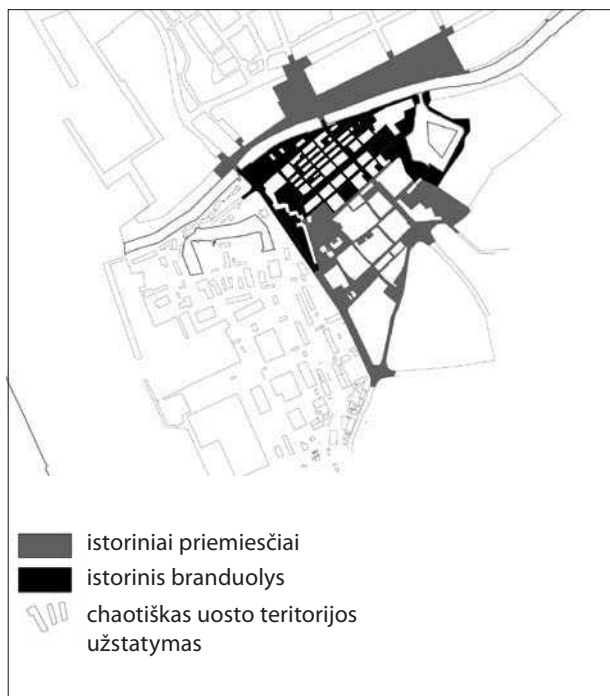
Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose vertingi architektūriniai-urbanistiniai statinių kompleksai ir ansambliai yra išsidėstę ne tik istoriniame mieste branduolyje (čia jų koncentracija didesnė), bet ir pasklidę po istorinius priemiesčius. Klaipėdos istoriniuose priemiesčiuose statinių kompleksai ir ansambliai neišliko iki mūsų dienų.

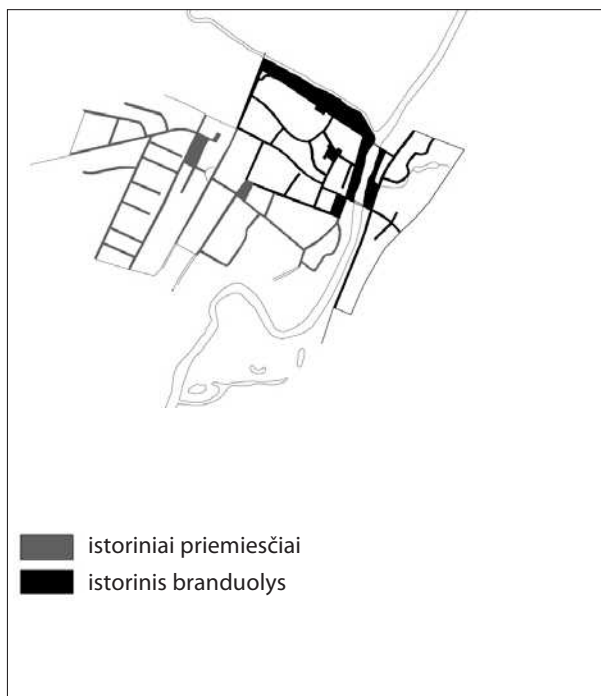
Vilnius

Kaunas

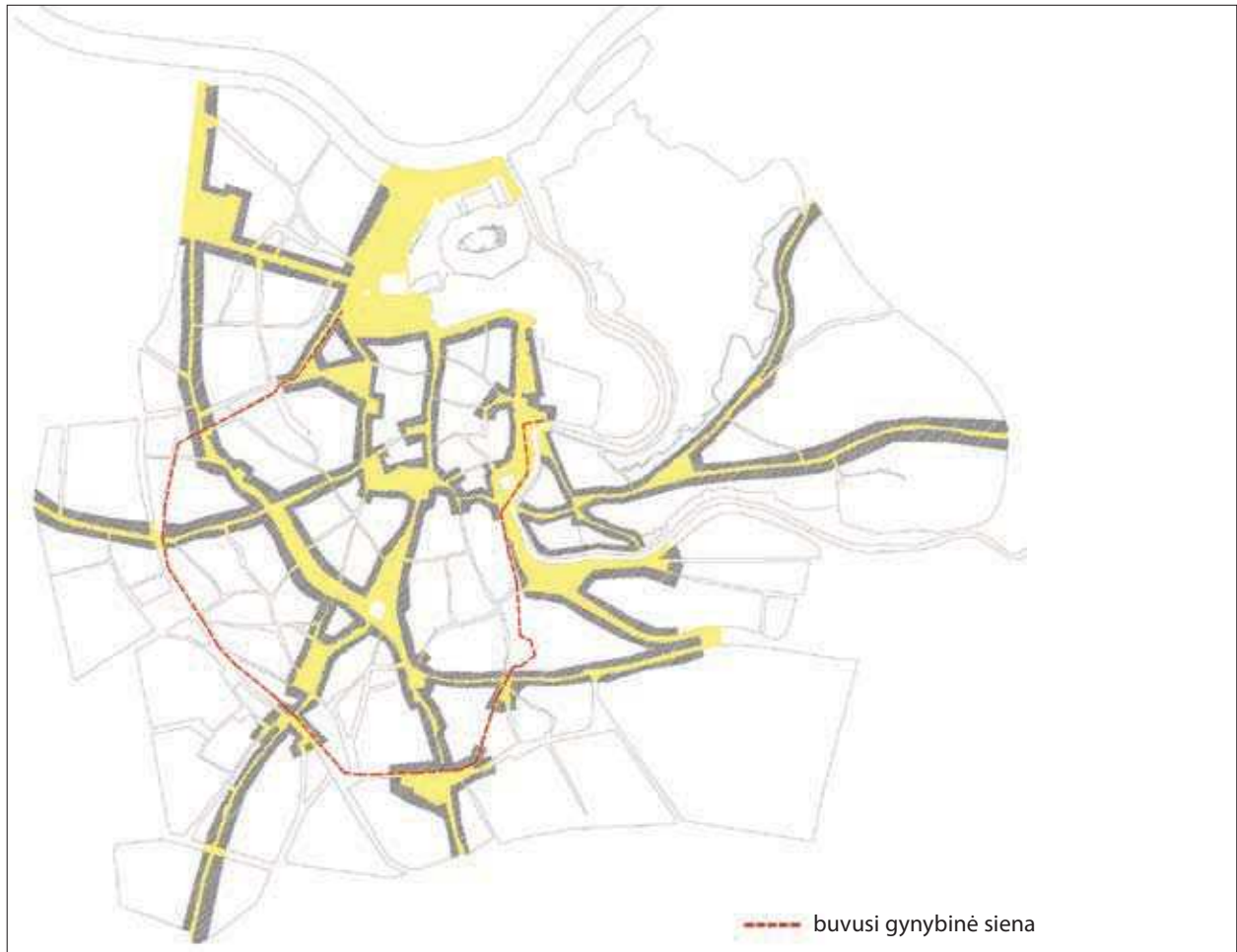
Klaipėda

Kėdainiai

2 pav. Senamiesčio gatvių ir aikščių tinklas
Figs. 2. Network of streets and squares of old town

3 pav. Vilniaus senamiesčio plano erdviųjų kanalų sistema, suformuota miesto ir priemiesčių gatvių bei aikščių bendro tinklo

Fig. 3. System of spatial channels of Vilnius old town, shaped by the common network of streets and squares of the town and suburbs

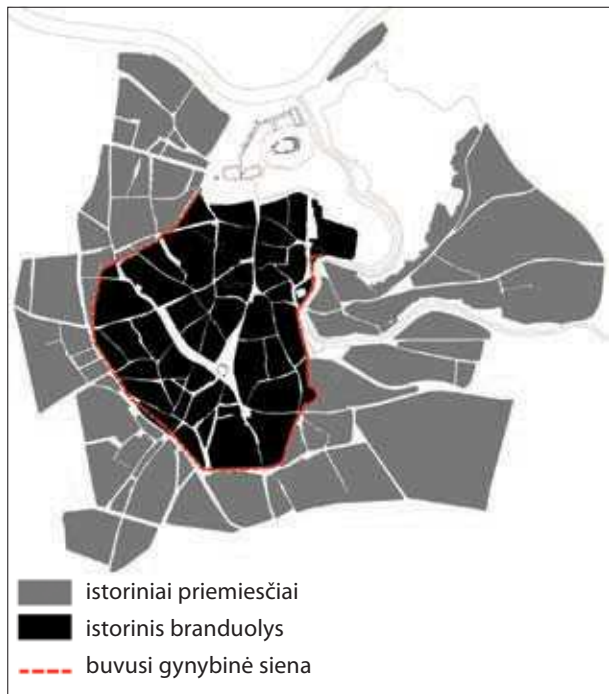
Dar viena tirtų senamiesčių užstatymo ypatybė yra išlikusi beveik tik istoriniuose priemiesčiuose – tai sodybiniai sklypai su tradicinės medžio architektūros pastatais. Ilgą laiką priemiesčiuose dominavo medinis užstatymas (nekalbant apie sakralinių statinių ansamblius). Mūrinės statybos atsirado vėliau nei istoriniame miesto branduolyje. Su medžiagine struktūra sietinos tokios istorinių priemiesčių estetinės savybės, kaip morfostruktūros plastiškumas ir dinamiškumas, vaizdų įvairovė ir tapybiškumas (Jurevičienė 2005). Šiuo metu istoriniuose priemiesčiuose vis dar yra medinių namų, statytų XIX–XX amžiuje. Daugiausia tai vienaaukščiai pastatai dvišlaičiais stogais, kartais su mezoninu, balkonais, prieangiais, stogeliais, dekoruoti drožyba (Racevičienė 2006). Daugumos jų būklė yra prasta ir jie gan sparčiai nyksta.

3. Tūrinės erdvinės kompozicijos savitumai

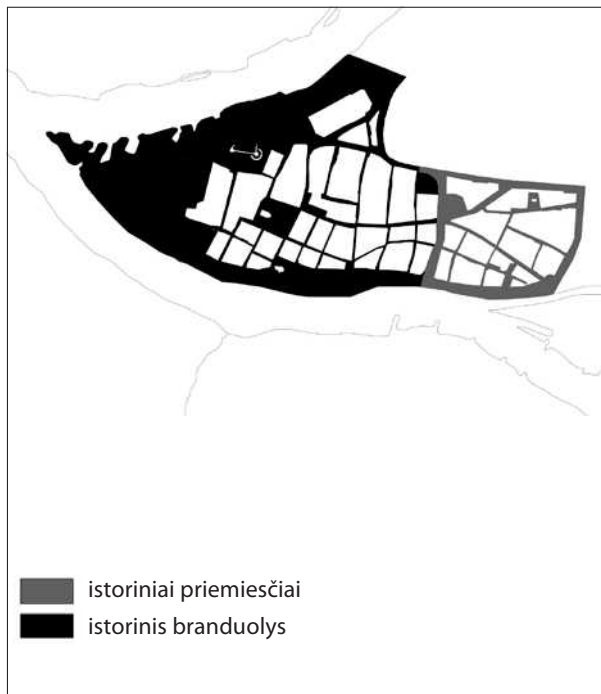
Tūrinę erdvinę miesto kompoziciją sudaro daug struktūrinių dėmenų, tačiau šiame straipsnyje yra apsiribojama tik tirtų senamiesčių gamtinių sąlygų, panoramų/siluetų bei kompozicinių ryšių tarp istorinių priemiesčių ir istorinio miesto branduolio apibūdinimu.

Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Kėdainių istorinių centrų gamtinis karkasas yra labai išraiškingas. Gamtiniai barjerai dažną kartą trukdydavo miesto plėtrai ir lemdavo istorinių priemiesčių atsiradimą. Iki šių dienų istoriniai priemiesčiai išlaikė žalią rūbą – tai labiausiai matoma Vilniuje, kur istorinio miesto branduolio siluetai yra priemiesčio žaliųjų kalvų fone.

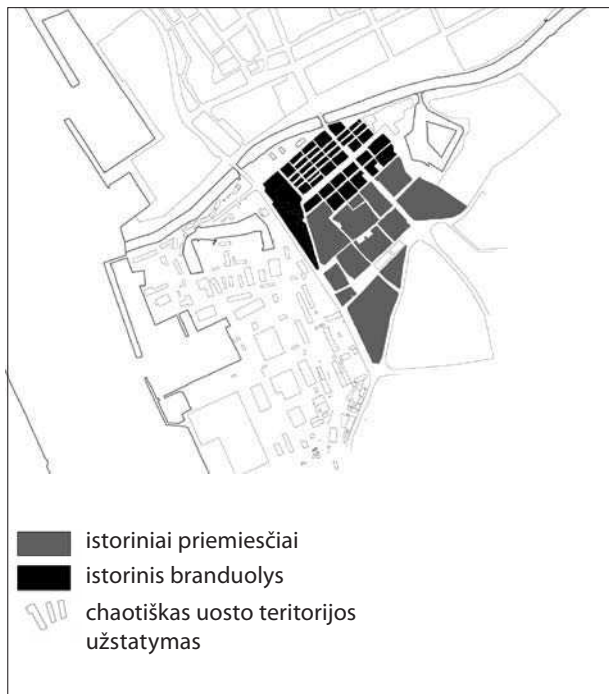
Tyrinėtų miestų istoriniai priemiesčiai su istoriniu miesto branduoliu susiję labai glaudžiais kompoziciniais ryšiais ir sudaro vientisą urbanistinį kompleksą.

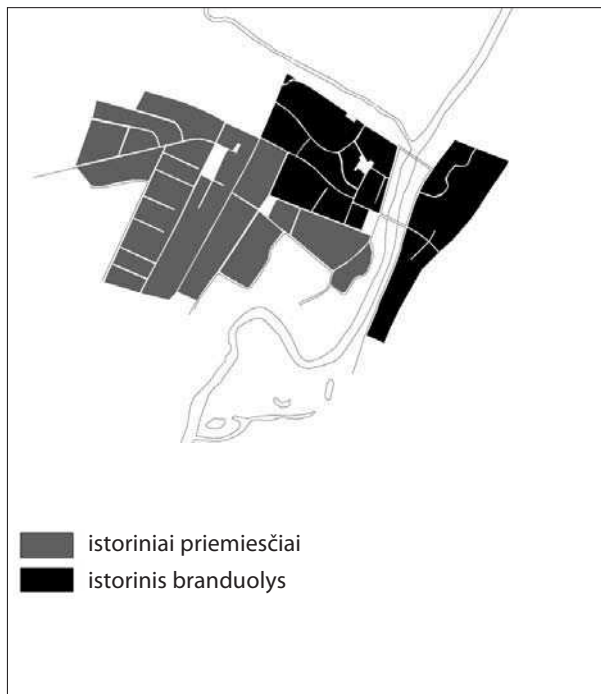
Vilnius

Kaunas

Klaipėda

Kėdainiai

4 pav. Senamiesčio kvartalų sistema
Fig. 4. System of blocks in old town

5 pav. Vilniaus senamiesčio panorama, suformuota istorinio miesto branduolio ir istorinio priemiesčio
Fig. 5. Vilnius old town panorama, shaped by the historic town kernel and historic suburb

Nepatyręs stebėtojas net nesuprastų, kad senamiesčių panoramas formuoja istoriniai miestų branduoliai ir istoriniai priemiesčiai (5 pav.). Vertikalių dominančių sistema, esanti istoriniuose priemiesčiuose, paįvairina miestovaizdį, suteikdama jam visokių architektūros stilių bruožų. Priemiestinių architektūrinių-urbanistinių statinių kompleksų ir ansamblių vizualinio poveikio laukas apima ne tik priemiesčių teritorijas, bet daro įtaką ir pačių miestų branduolių siluetsams.

Apibendrinimas

Miestų istoriniai centrai išsiskiria įvaizdžio ir urbanistinės erdvės įvairove, įgyta šimtmečius trunkančioje miesto urbanistinių struktūrų raidoje. Miesto savitumas ir vizualinis unikalumas yra ypač svarbūs naujojoje globalizacijos eroje, nes yra kultūrinio identiteto sudedamosios dalys (Daunora 2004). Priemiestis, kaip tam tikra urbanistinė struktūra, buvo gana reikšmingas formuojantis daugeliui pasaulio miestų. Ilgainiui kai kurie priemiesčiai įaugo į besiplečiančių miestų

centrų teritoriją ir prarado ankstesnius savitumus, o kiti tuos savitumus daugiau ar mažiau išlaikė ir papildė istorinių centrų urbanistinę kompoziciją (Dijokienė 2006a). Tokių miestų istorinių centrų urbanistinė kompozicija yra suformuota tiek miesto, tiek ir priemiesčio struktūrų.

Apibendrinant istorinių priemiesčių urbanistinės struktūros komponentus, galima pastebėti, kad:

- stabiliausias nagrinėtų urbanistinių struktūrų komponentas yra *gatvių tinklas* – jis išliko nepakitęs daugelyje istorinių priemiesčių;
- *posesinė ir kvartalų struktūra, statinių kompleksai ir ansambliai, gamtinių sąlygų ypatumai* taip pat išlaikė daug autentiškų bruožų;
- *užstatymo pobūdis ir panoramos bei siluetai* istorijos eigoje kito labiausiai.

Reiktų pabrėžti dar vieną senamiesčių ypatybę ir vertybę – tai *kompoziciniai ryšiai tarp istorinio miesto branduolio ir istorinių priemiesčių* – beveik visuose tirtuose miestuose jie yra labai glaudūs (Dijokienė 2006a).

Literatūra

- Benevolo, L. 1998. *Europos miesto istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Daunora, Z. J. 2004. Istorinių miestų vizualinio įvaizdžio plėtojimo klausimu, *Urbanistika ir architektūra* XXVIII(4): 145–150.
- Dijokienė, D. 2006a. Vilniaus istorinių priemiesčių genezės, raidos ir vertybių ypatumai, *Urbanistika ir architektūra* XXX(92): 78–86.
- Dijokienė, D. 2006b. Lietuvos miestų istorinių priemiesčių genezės, raidos ir vertybių ypatumai (Kaunas, Klaipėda, Kėdainiai), *Urbanistika ir architektūra* XXX(4): 192–203.
- Dijokienė, D. 2007. The impact of historic suburbs on the structural development of cities (based on examples of European cities), *Urban heritage: research, interpretation, education*, 141–145.
- Jurevičienė, J. 2005. *Vilniaus istoriniai priemiesčiai: autentiškumo aspektas: daktaro disertacija*. Vilnius, VGTU. 118 p.
- Kostof, S. 2004. *The City Assembled. The Elements of Urban Form through History*. London: Thames & Hudson. 320 p.
- Miškinis, A. 2005. *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967–1993)*. Dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis.
- Racevičienė, A. A. 2006. Mediniai gyvenamieji namai Vilniuje, *Archiforma* 1(33): 90–95.
- Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008 m. liepos 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/vln_regl/index.htm>.
- Vyšniūnas, A. 2006. Vilniaus miestas – tarp metaforos ir pragmatikos, *Urbanistika ir architektūra* XXX(4): 159–176.

HISTORIC SUBURBS IN THE STRUCTURE OF OLD TOWNS

D. Dijokienė

Abstract. Attention is drawn to the fact that the borders of majority of protected old towns in Lithuania are juridical rather than structural. This complicates protection of these territories. The following concepts are defined: historic town, old town, historic kernel of town, historic suburb. Urban characteristics (plan, buildup, size-and-space composition) of the historic suburbs of Vilnius, Kaunas, Klaipėda and Kėdainiai that are within the borders of the old towns are described in a summarized way. The components of the old towns (historic town's kernel and historic suburbs) are distinguished in the illustrating material.

Keywords: historic town, historic suburb, old town, historic kernel of town, urban heritage, cultural heritage.

DALIA DIJOKIENĖ

Doctor of the Humanities (arch), Assoc Prof, Dept of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University, Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: dijokai@takas.lt

Teaching: lectures on architectural design. Conferences: reports at 4 international, 6 national conferences. Projects: author or co-author of more than 30 projects of architectural design and planning. Research interests: urban nuances of the town spatial expansion beyond the old town's borders.